

АЛЕКСАНДАР КАПУРАН
Археолошки институт, Београд

О УТИЦАЈИМА ВАТИНА И ВЕРБИЧОАРЕ НА НАЛАЗИМА ГАМЗИГРАДСКЕ КУЛТУРНЕ ГРУПЕ

УДК: 903"637"(497.11)
DOI: 10.2298/STA0959053K
Оригиналан научни рад

e-mail: a.kapuran@gmail.com
Примљено: 15. фебруара 2009.
Прихваћено: 4. маја 2009.

Апстракт. – Овај рад се бави аналогијама *гамзиградске културне групе* са суседним културним манифестацијама раног и средњег бронзаног доба у Подунављу и Поморављу. Рекогносцирањима територије у ближој околини локалитета Ромулијана, изведених у два наврата 2001. и 2008. године, дошло се до јаснијег сагледавања дистрибуције локалитета и стилско-типолошких карактеристика на керамици ове културне групе. Према аналогијама и учесталостима одређених керамичких типова, покушава се расветлити карактер и настанак ове културне манифестације позициониране на уском простору између параћинског и ватинског комплекса са једне, и културе Вербичоара са друге стране.

Кључне речи. – Источна Србија, Тимок, средње бронзано доба, Ватин, Вербичоара, гамзиградска култура, параћинска култура.

Слив реке Тимок који конвергентно и дивергентно пресеца територију Источне Србије, идући ка свом ушћу у Дунав, помогао је контакте локалног становништва са суседним регионима у Подунављу, Поморављу, Олтенији и северозападној Бугарској. Ово становништво, пратећи налазишта бакарне руде, позната још из периода раног енеолита, укључило је Тимочки еруптивни басен у средиште интересовања култура бронзаног доба. Период развијеног бронзаног доба, након енеолита и ране бронзе, представља епоху стабилизације у којој се диференцијацијом разних група у мирном процесу припрема касније формирање великих палеобалканских етничких групација.¹ Овај процес одвија се на широком простору Олтеније, Баната, Бачке, Срема, Западне и Источне Србије, Шумадије и областима уз средњи ток Дунава. Територија Тимочке Крајине такође је укључена у поменути културно-

етничка прожимања. Носиоци параћинске културе успостављају чврсте везе између Поморавља и источне Србије са једне и култура са простора јужних Карпата, Дунава северне и централне Бугарске са друге стране.²

Период бронзаног доба источне Србије најбоље представљају гробни инвентари са некропола у Трњанима,³ на Борском језеру,⁴ Магури,⁵ Ромулијани⁶ и усамљени гроб на Пишура чесми⁷ у Зајечару. Од на-

¹ Гарашанин 1988, 28.

² Тасић 1991, 126.

³ Jovanović, Janković 1987–1990; Jovanović 1997.

⁴ Лазић 2004, 105.

⁵ Срејовић, Лазић 1997, 228.

⁶ Срејовић, Лазић 1997, 229.

⁷ Срејовић, Лазић 1997, 227; Гарашанин 1973, 299.

* Чланак представља резултат рада на пројекту: *Метално доба у Поморављу* (бр. 147007) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

сеља су истражени Трњане,⁸ Бањска стена,⁹ Милетов бунар,¹⁰ Звездан и Кадијски Крст.¹¹ Рекогносцирањем области око Ромулијане у два наврата 2001. и 2008. године, откривено је још 10 претежно вишеслојних локалитета, из периода бронзаног доба, од којих 7 припадају висинским а 3 равничарским насељима смештеним у непосредној близини Тимока или његових притока.¹² Мали број откривених металних налаза на простору истражених насеља, и у гробовима, отежавају прецизнија датовања оснивања и напуштања ових локалитета из бронзаног доба.

Насеља се могу сврстати у две групе: отворена, са једнослојном хоризонталном, често девастираном стратиграфијом и затворена, градинска, са вишеслојном, јасном стратиграфском ситуацијом.¹³ На локалитету Трњане откривено је једнослојно насеље са надземним кућама, остацима пећи и керамичких посуда које су функционално могле бити коришћене за пржење сулфидне руде бакра, на шта указују и знатне количине откривене згуре.¹⁴ Једини истражени локалитет са вертикалном стратиграфијом представља утврђено градинско насеље на Бањској стени. Истраживања су показала да је ово насеље из бакарног и бронзаног доба, поседовало фортификацију у виду сухозида и надземне куће.¹⁵

Насеља се формирају на природно заштићеним узвишењима са траговима додатног утврђивања, што је случај на Бањској стени,¹⁶ или на благим косинама поред водених токова. Куће су надземне са зидовима рађеним у техници плетера облепљених блатом. У неким су поред пећи налажени трагови згуре, преостали од прераде сулфидне руде бакра, и трагови свакодневних активности као што су израда алата од камена, кости, керамичких посуда или припремање хране.¹⁷

Духовни живот и обичаје најбоље илуструје однос према покојницима и ритуал сахрањивања. Некрополе представљају групе гробова који су изграђени у виду мањих тумула (вероватно за групе сродника) подигнутих изнад урни укопаних у земљу. На некрополи Магура, конструкције тумула у основи чине два кружна прстена од наслаганих већих комада камена, чији је међупростор испуњен ситнијим камењем, са местом за једну или више урни које су затворане каменим плочама. Осим керамичких пехара и бронзаних предмета похрањених у урне, у неким случајевима су поред њихоткривени комади плочастог камења са урезаним орнаментима, као и ритуално разбијена керамика.¹⁸ Некропола на Трњанима има сличне гробне конструкције од ређеног камена, густо сабијене, са мало слободног простора између

гробова, док урне по типолошким одликама не излазе из оквира парафинске групе.¹⁹ Ова некропола припадала би позном бронзаном добу²⁰ као и изоловани налази гробова у Зајечару (Пишура чесма)²¹ и у Звездану.²² Према типолошким карактеристикама керамичких форми, културно-хронолошки оне могу бити сврстане у парафинску културу или Парафин I²³ (од 13. до 11. века п.н.е.).²⁴ Веома ретки налази метала су откривени приликом истраживања некропле на Магури. Откривен је један врх копља перфорираним са предње стране тулца, врх стреле од бронзаног лима и купаста глава игле.²⁵ Овај тип копља неки аутори тумаче и као врх стреле од великог стрелачког лука, а хронолошки га сврставају у средње бронзаном доба.²⁶ Купаста глава игле припада налазима који се у источној Европи крећу у распону од краја средњег бронзаног доба до Халштата.²⁷

Особеност бронзаног доба источне Србије представља прожимање културних одлика група Ватин и Вербичоара у средњем и парафинске групе у касном бронзаном добу.²⁸ Опште је прихваћен поглед да ва-

⁸ Jovanović, Janković 1987–1990; Срејовић, Лазић 1997, 226.

⁹ Срејовић, Лазић 1997, 229–230.

¹⁰ Слађић, Ружић 2001.

¹¹ Срејовић, Лазић 1997, 232; Пековић, Јевтић 2006.

¹² Лазић, Слађић и Пековић 2002: 64–67; Током лета 2008 године сарадњом Археолошког института у Београду и ТОРОИ пројекта Фрај Универзитета у Берлину, извршено је ревизионо рекогносцирање поменуте територије. Осим картирања локалитета, тим истраживача је поред археолога који су прикупили површинске налазе укључио географе и геологе, који су геодетским бушењима прикупљали податке о педолошком саставу и квалитету земљишта. Пројектом руководе др. У. Булф и др. Е. Шут, а учествују студенти постдипломских студија Ј. Шкундрић, Ј. Тот, М. Леистнер и К. Леихе.

¹³ Janković, Bugarski, Janjić 1987–1990, 13–14; Лазић 1998a: 150.

¹⁴ Jovanović, Janković 1987–1990, 1.

¹⁵ Лазић 1998, 150.

¹⁶ Лазић 1997, 111.

¹⁷ Лазић 1997, 111.

¹⁸ Срејовић, Лазић 1997, сл. 36–38; Лазић 1998, 112.

¹⁹ Jovanović, Janković 1987–1990, 2.

²⁰ Jovanović 1987–1990, 10.

²¹ Гарашанин 1973, 299.

²² Срејовић, Лазић 1997, 227–228.

²³ Стојић, Чађеновић 2006, 31.

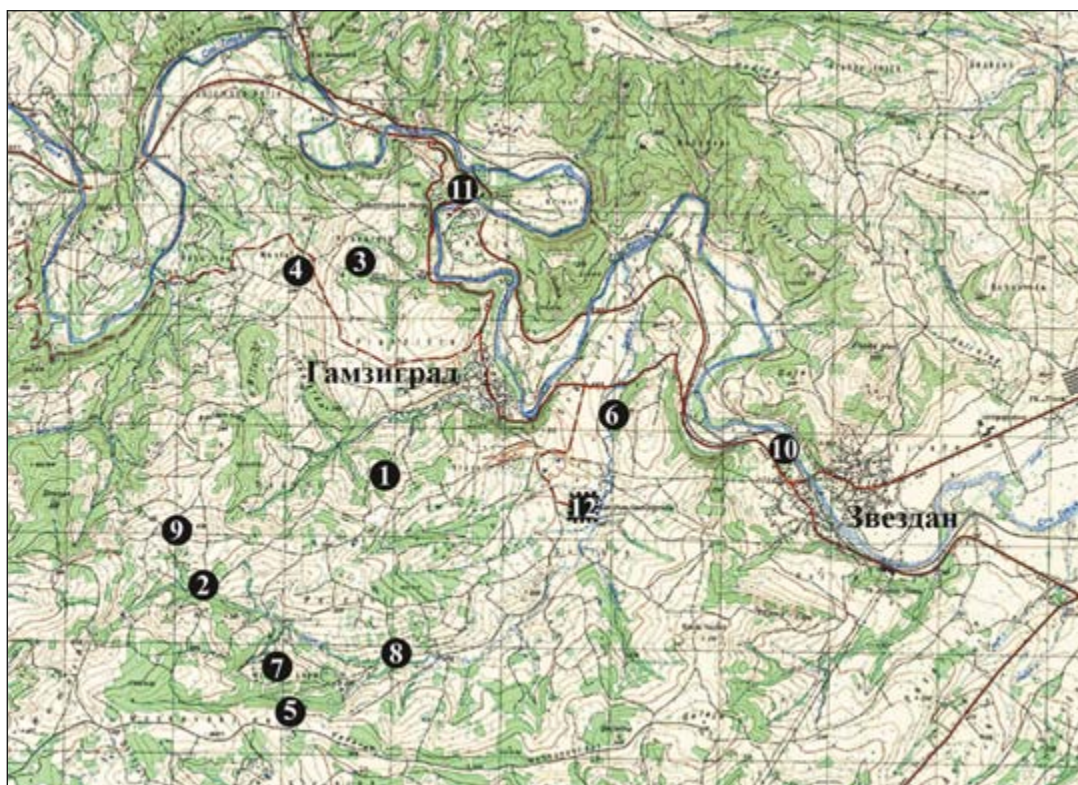
²⁴ Jovanović 1997, 71.

²⁵ Срејовић, Лазић 1997, сл. 35.

²⁶ Богдановић 2001, 178; Jacob-Freisen 1967, 197. Taf. 107/1.

²⁷ Vasić 2003, 61, Taf. 22/330.

²⁸ Гарашанин 1973, 298; Garašanin 1983, 727; Tasić 1998, 37.

Карта I. 1. Варзари, 2. Бокин Вис, 3. Краварник, 4. Мустафа, 5. Николев Саваџ, 6. Њива Зоре Брзановић, 7. Перитоњ, 8. Пошес–Пејтроњ, 9. Сјрењањ, 10. Звездан, 11. Бањска Стена, 12. Ромулијана

Map I. 1. Varzari, 2. Đokin Vis, 3. Kravarnik, 4. Mustafa, 5. Nikolov Savat, 6. Njiva Zore Brzanović, 7. Petronj, 8. Potes–Petronj, 9. Strenjak, 10. Zvezdan, 11. Banjska Stena, 12. Romulijana

тинске културне заједнице вешто интегришу добра из суседних култура у сопствено стваралаштво.²⁹ Иако су откривени предмети од метала веома ретки, вештина ватинских занатлија најбоље је представљена на квалитетној керамици барокне декорације, глачаним каменим секирама које по облику имитирају металне, као и сложеном геометријском декорацијом урезаном на предметима од кости. Уколико се генерално сагледају стилско тиолошки елементи на налазима керамике са више локалитета ватинског комплекса у Поморављу, очигледне су и локалне варијанте у декорисању на класичним ватинским формама³⁰.

Према налазима материјалне културе, ова симбиоза културних прожимања довела је до стварања препознатљивог регионалног керамичког стила који је професор Д. Срејовић дефинисао као *гамзиградску културну групу*.³¹ Она је хронолошки одређена у период краја раног бронзаног и развијеног бронзаног доба, односно од 1700–1300 године п.н.е.³²

Рекогносцирањима шире околине локалитета Ромулијана откривено је 10 локалитета из периода бронзаног доба, од којих 7 припадају висинским а 3 равничарским насељима смештеним у непосредној близини Црног Тимока и његових притока (карта I).³³

Лок. Варзари–Купусиште. Овај локалитет је позициониран на узвишењу удаљеном 1800 m северозападно од палате, на падини која се спушта северно ка западном делу села Гамзиград и потоку (220 m надморске висине). Откривени се материјал

²⁹ Срејовић 1981, 43.

³⁰ Тасић 2001, 9, сл. 1; Богдановић 1986, Т. II; Никитовић, Стојић, Васић 2002, 55–56; Стојић 1992; Стојић, Чађеновић 2006, 30–31; Стојић, Јоцић 2006, 40; Никитовић 2001, Т. I.

³¹ Срејовић, Лазић 1997; Лазић 1998; Лазић 1998а.

³² Лазић 2004, 123.

³³ Капуран, Шкундрић 2009.

распростирао на великој површини дугачке терасе у обилу лингуле, која благо пада од запада према истоку. Три геодетске бушотине на парцели засађеној детелином, на северозападној страни локалитета, показују варијације у дубини културног слоја од 0,45 m до 1 m. Површински слој оранице дебљине око 0,30 m а смењује слој жуто мрке земље у коме је пронађена керамика из металних доба све до нивоа стериле кога чини стена од лапорца. Поред бројних налаза керамичких посуда, од којих доминирају фрагменти већих посуда грубе спољне површине са каменчићима у фактури. Откривено је доста предмета од камена као и већи број уломака легуре гвожђа и бакра који су највероватније припадали већем »жолачу« конкавног дна.

Стратиграфију овог насеља чине хоризонт млађег каменог доба – старчева, средњег бронзаног доба, гвозденог доба I и гвозденог доба II. Налазе СБД чине фрагменти лонаца са разгнутим ободом и левкастим вратом (Табла I/1), здела (Табла I/2–5), пехара оштре биконичне профилације (Табла I/6) и дршке са поротомима (Табла I/7), коничне зделе са хоризонтално профилисаним разгнутим ободом (Табла I/8) и двојним троугаоним проширењима (Табла I/9,10). Дршке су масивне, типа *ansa lunata* са лепезастим проширењем на споју лукова (Табла I/11) и са улегнутим превојем (Табла I/12). Откривена је и једна фрагментована пробушена чекић секира израђена од зеленог серпентинита (Табла I/13).

Лок. Ђокин Вис позициониран је на источним падинама узвишења које лежи на неких 3500 m западно од гамзиградске палате, на надморској висини од 380 m. За овај локалитет се зна од деведесетих година прошлог века али је први пут рекогносциран 2001. године.³⁴ Од културних хоризоната на откривеном материјалу, препознатљив је период средњег бронзаног доба, касног бронзаног доба и гвозденог доба II.

Приоду СБД припадају фрагментоване полулоптасте зделе наглашеног разгнутаг обода (Табла III/1, 2) и фрагментовани сацак већих димензија (Табла III/3).

Лок. Крварник је откривен средином 90-их година XX века, захваљујући мештанину М. Митуловићу-Јерку који је годинама доносио у музеј комаде окресаног и глачаног камена прикупљене након обраде њиве у власништву М. Михајловића. Локалитет је рекогносциран 2001. године.³⁵ Налази на око 1400 m северозападно од центра села Гамзиград, на платоу

површине 1 ha, на надморској висини од око 245 m, са које се пружа јасан поглед ка Бањској стени. Судећи по бројном керамичком и каменом материјалу откривеном рекогносцирањем 2008. године, може се закључити да се ради о најзанимљивијем праисторијском локалитету у околини Ромулијане. Налази указују на постојање: неолитског – старчевачког хоризонта, средњег бронзаног доба, гвозденог доба I, гвозденог доба II и IIb, гвозденог доба IV односно његовог самог краја дако-гетског културног хоризонта.

СБД-у би припадали фрагменти полулоптасте зделе разгнутаг обода (Табла III/1), лонца декорисаног пластичном аплицираном траком украшеном утискивањем (Табла III/2), сацака са перфорацијом (Табла III/3), и три дршке типа *ansa lunata* које надилазе обод (Табла III/ 4–6).

Лок. Мустафа откривен је захваљујући Д. Новаковићу из села Гамзиград, који је приликом орања на својој њиви открио две целе камене секире из бронзаног доба (Табла. IV/3, 4). Брдо Мустафа се налази 2000 m североисточно од села Гамзиград, са леве стране пута који води ка потесу »Баба Јона«, на надморској висини од око 280 m. Локалитет је површине око 4 ha, смештен на доминантном платоу који је у визуелном контакту са локалитетима Крварник и Бањска стена, док се са највише тачке овог широког платоа контролише велика територија у правцу југа и севера у кругу од више десетина километара. Налази припадају искључиво периоду средњег бронзаног доба а издвајамо полулоптасту зделу са наглашеним задебљаним ободом (Табла IV/1) и обод лонца са ободом декорисаним орнаментисаном пластичном траком (Табла IV/2).

Лок. Николов Сават налази се на око 3500 m југозападно од Гамзиградске палате, на узвишењу непосредно изнад Московског пута (330 m надморске висине). Чини га омањи плато који се пружа у правцу исток-запад на коме је откривено доста фрагмената керамике и лепа. Овај плато се надовезује на њиву у правцу северозапада која се стрмо спушта ка кориту потока. Укупна површина локалитета износи око 2 ha. Оваква позиција испуњава услове за формирање насеља што потврђују и налази кућног лепа.

³⁴ Лазић, Сладић, Пековић 2001.

³⁵ Лазић, Сладић, Пековић 2001.

Керамичке налазе СБД представљају карактеристичне форме лонаца разгнута обода и левкастог врата украшени пластичном декорисаном траком (Табла V/1,2), сацака (Табла V/3) и трбуха украшеног хоризонталним низом утисака прстом (Табла V/4).

Лок. Њива Зоре Брзановић налази се поред леве обале Тимока на делу потеса Белигово, око 600 m од моста који повезује Гамзиградску бању и Метовницу, на речној тераси поред старе пруге (180 m надморске висине) испод брда Голаја. Локалитет је откривен рекогносцирањем 2001. године.³⁶ Праисторијским налазима припадају фрагменти керамике из периода енеолита (Коцофени II), средњег бронзаног доба, гвоздено доба I и гвоздено доба II.

Налазима хоризонта СБД припадају фрагментовани разгнута обода и левкасти вратови украшени аплицираним пластичним орнаментисаним тракама од лонаца (Табла VI/1), здела S профилације (Табла VI/2) и полулоптастих здела са наглашеним разгнутим ободом (Табла VI/3).

Лок. Петроњ позициониран је на око 2000 m југозападно од гамзиградске палате, на потесу Петроњ, непосредно уз Московски пут, на платоу који се пружа изнад ушћа Селишког потока (270 m надморске висине). Откривен је рекогносцирањем 2001. године,³⁷ када је констатовано да се налази праисторијске грнчарије простиру на површини од око 5 ha. Рекогносцирањем из 2008. године уочено је да дистрибуција материјала опада у правцу југозапада. Откривен је материјал из периода средњег бронзаног доба, касног бронзаног доба и гвозденог доба II.

Хоризонту СБД припадају разгнута обода лонца са украсом изведеним вертикалним урезима (Табла VII/1), обод и врат зделе S профилације (Табла VII/2) и трбухом орнаментисаним аплицираном хоризонталном траком украшеном утискивањем прстом (Табла VII/3).

Лок. Потес Петроњ налази се на око 2000 m удаљености југозападно од гамзиградске палате, на надморској висини од 270 m. Њива површине око 2 ha на којој је откривен археолошки материјал налази се изнад Московског пута, и благо се спушта ка Салишком потоку у правцу југозапада. Констатована су два културна хоризонта и то из средњег бронзаног и гвозденог доба II.

Налазима СБД припадају фрагменти разгнута наглашеног обода и левкастог врата лонца (Табла VIII/1, 2).

Лок. Стрењак–Ђокин Вис је удаљен око 4 километара западно од гамзиградске палате и на око 350 m североисточно од узвишења Ђокин Вис. Тачније он се налази између Стрењака и Ђокиног Виса на пространој заравни која се благо спушта ка северозападу и пресушеном кориту мањег потока. Налази керамике, лепа и камена констатовани су на две њиве укупне површине од око 1 ha. Највећа количина материјала је уочена на источном делу платоа одакле је највероватније ерозијом и земљорадњом расут у правцу запада. Пронађен је искључиво праисторијски материјал из периода средњег бронзаног доба.

Њима припадају лонци наглашеног разгнута обода, са аплицираном траком украшеном утискивањем (Табла IX/1), зделе S профилације (Табла IX/2) и полулоптасте зделе са наглашеним оштро профилисаним ободом (Табла IX/3).

Лок. на улазу у Звездан налази се на западне страни села непосредно уз обалу Тимока. На овоме месту, у речном профилу, откривен је праисторијски материјал из периода средњег бронзаног доба. Отворена је и мања сонда али због великог утицаја ерозије није се могла утврдити поуздана стратиграфија.³⁸

Налази добијени овим истраживањем показују да се поред стандардних форми облика и украшавања код лонаца (Табла X/1–5), пехари украшавају на »ватински« начин (Табла X/6, 7), коничне зделе поседују на разгнутим ободима двострука троугаона проширења (Табла X/9, 10) док су дршке од пехара украшене високим вертикалним продужетцима на додиру лукова (Табла X/8) или су вертикално бушене у виду пеципијената (Табла X/11).

На наведеним керамичким облицима, лонци и зделе S профилације (Табле I/1–5; IV/2; V/1, 2; VI/1; VII/1; IX/1; X/1–5) препознају се рецидиви украшавања карактеристични за период енеолита Чернавода III (Proto-Verbičoaara),³⁹ Костолац–Коцофени) и раног бронзаног доба (Besenstrich и Textilmuster,⁴⁰ Valea

³⁶ Лазић, Сладић, Пековић 2001, 65.

³⁷ Лазић, Сладић, Пековић 2001, 65.

³⁸ Лазић, Сладић, Пековић 2001, 68; Информације о овом истраживању добијене су од В. Филиповића коме се овом приликом захваљујем.

³⁹ Nica 1996, 19; T. 2/1, 3, 4, 7, T. 3/10, T. 11/3, 4.

⁴⁰ Carvuc 1997, 97. Оваква керамика из централне Европе (Makó, Nyrség), румунског Баната и Олтеније (Gornea–Orlești), и Влашке (тип Bungetu), означава рану фазу Теi културе.

Timișului–Rovină,⁴¹ Ostrovul Courbului,⁴² Ampoița,⁴³ итд.). То су украси изведени у виду аплициране пластично моделоване траке, са утиснутим или уштинутим орнаментом, или кратким вертикалним урезима. У фактури ових посуда налазе се примесе песка и ситнијих каменчића, док је споља пригачана или углачана. Испрва је и Д. Срејовић сматрао да овакви керамички налази, заједно са каменим глачаним секирама откривеним приликом истраживања Ромулијане, представљају остатке културних утицаја Чернаводе и Коцофенија.⁴⁴ Идентични облици и начин украшавања заступљени су на керамици Вербичоаре.⁴⁵ и Ватина.⁴⁶ Овај начин украшавања карактеристичан је и за остале локалитете у околини Ромулијане.

Пехари поседују оштри прелаз између биконија, широке тракасте дршке са улегнућем на средини (Табла I/6), танке зидове и углачану спољну површину. Дршке облика *ansa lunata*, украшене су издуженим протомима на саставку лукова са лепезастим или кружним проширењима (Табла I/11, 7; III/4; X/8). Конијни пехари украшени су трапезоидним проширењима на ободу и широким тунеластим дршкама са пластично моделованим крајевима (Табла X/6, 7). Слични пехари откривени су у Поморављу на локалитетима: Сарина међа, Глождар, Баба, Слатина⁴⁷ Лазарев Град, Пољна,⁴⁸ Житковац, Вртиште, Бубањ, Стрижа,⁴⁹ у Источној Србији на локалитетима: Орашје, Лешје, Брестовачка Бања и Бор, Каштовар,⁵⁰ у Банату на Жидовару.⁵¹

Конијне и полулоптасте зделе карактеристичне су по косо разгрнутим профилисаним ободима. На ивици отвора неке поседују једно или два троугаона проширења (Табла I/8, 9, 10; II/1,2; VI/3; X/9, 10). Поред наведених ватинских налазишта у Поморављу овакви облици истовремено се јављају и на керамици у оквиру комплекса Вербичоара.⁵²

Већ је током самих истраживања некропле Магура, уочено да се на појединим посудама издвајају елементи ватинске културе и Вербичоаре II.⁵³ До скоро се сматрало да ни типичног Ватина нема јужно од Саве и Дунава,⁵⁴ али се истраживањима током последњих деценија број новооткривених ватинских локалитета повећао.⁵⁵ Ватински биконијни и оштро профилисани облици поседују орнаментуку луксузне керамике културе Вербичоара.⁵⁶ О преклапањима облика и стилова ове две културе већ је било речи код М. Гарашанина⁵⁷ и Н. Тасића.⁵⁸ Анализа материјала није потпуно појаснила да ли се ради о импортованим налазима или о продукту културних прожимања.

Треба поред осталог поменути и веома ретке налазе камених алатки. Камене глачане секире показују карактеристике типичне за период бронзаног доба. Лепезасто моделоване сечице на примеру са локалитета Мустафа (Табла IV/3, 4), показују тенденцију имитирања облика металних секира. Због чињенице да су ови примерци откривени неоштећени, претпостављамо да се ради о предметима који нису имали употребну намену. Можда су коришћене у процесу размене као премонетарно средство плаћања. Фрагментована секира са дугметастим протомом на дисталном делу, откривена на локалитету Варзари (Табла I/13), подсећа на секиру из Бутимана, која се може тумачити као секира-скиптар, а припада средњем бронзаном добу.⁵⁹

Настанак и развој бронзаног доба у области Црног Тимока, најбоље илуструје стратиграфија Бањске стене (публикација је у припреми). У овом утврђеном насељу откривен је континуитет живота од енеолита до касног бронзаног доба, као и »импортована« керамика ватинске културе.⁶⁰ Међутим, новооткривени локалитети показују да су налази са јасним ватинским карактеристикама откривени на више мањих и изолованих локалитета у широј околини

⁴¹ Guma 1997, 118, Pl. XV.

⁴² Roman 1998, Abb. 4.

⁴³ Chiugudean 1991, Abb. 28.

⁴⁴ Срејовић 1983, 19.

⁴⁵ Boroneant 1976, Pl. IV/7/1, VII/1, 3; Crăciunescu 1996, Pl. I/1, 3.

⁴⁶ Crăciunescu 2004, Pl. XI, XVII, XXIV/1, XXVII/3, XXI/4, 7; Berciu 1961, Abb. 3/3; 17/2, 4; Исти начин украшавања налази се и на посудама из Љуљака, у протоватинској фази Љуљаци I, Богдановић 1986, сл. 55–57.

⁴⁷ Стојић 1992.

⁴⁸ Стојић, Чађеновић 2006, Т. XLIV/67, сл. 54.

⁴⁹ Стојић, Јошић 2006, Т. X; XV/42, LXXIV/190–195, LXXV/196, 198, 206–208, XCIII/1; Стојић, Чађеновић 2006.

⁵⁰ Stojić 1998, Pl. V, VIII/1.

⁵¹ Tasić 1984a, Т. XVII/4.

⁵² Berciu 1961, Abb. 7/3; Crăciunescu 2004, Pl. XXX/3, XXXVII/1; Petrescu 1995, Fig. IX/2, 5, XI/8, XII/2, Pădureanu 1992, Pl. I/1, II/2, VII/1.

⁵³ Лазић 2001, 190.

⁵⁴ Гарашанин 1973, 321.

⁵⁵ Стојић 1992; Stojić 1998.

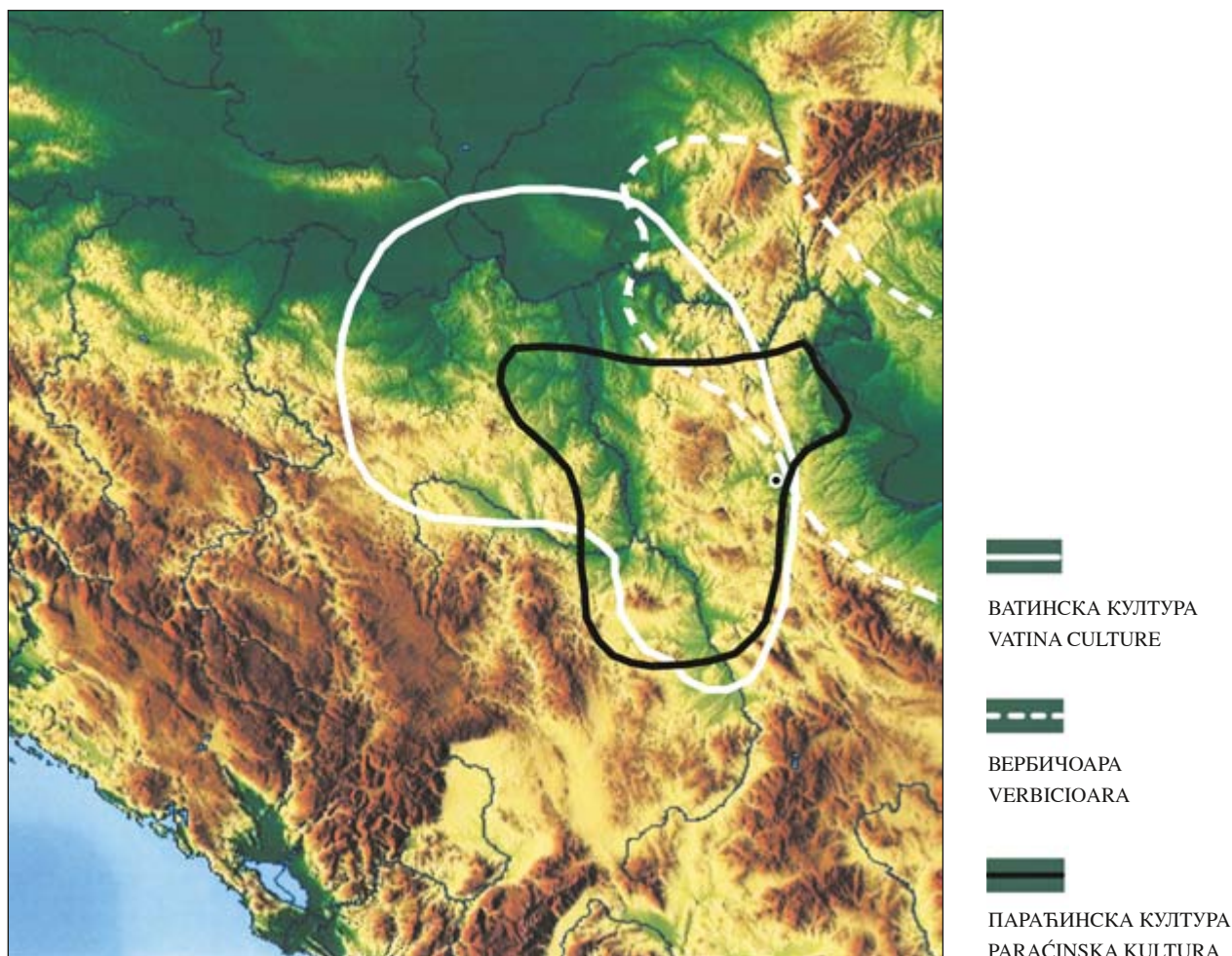
⁵⁶ Berciu 1961, Abb. 5; Crăciunescu 2004, Pl. LVIII/1–3.

⁵⁷ Garašanin 1983a, 510.

⁵⁸ Tasić 1974, 216.

⁵⁹ Boroneant, Miu 1998, 107, Fig. 2.

⁶⁰ Срејовић, Лазић 1997, 230.

Карта II. Територијална распрострањеност култура средње бронзане доба

Map II. Territorial distributions of the Middle Bronze Age Cultures

Бањске стене. Недостатак стратиграфских података (прикупљени су рекогносцирањем) и систематских ископавања, отежавају да се ови налази прецизније хронолошки повежу са керамиком која је одређена као *тамзирадска група*. Готово идентични облици керамичких посуда могу се видети и на налазима групе Црвенка–Корнешти,⁶¹ која је заузимала територију Румунског Баната, источног Српског Баната и северно од Муреша,⁶² али са недостатком богате декорације.

Истовремено на налазима пехара, лонаца и урни, појављују се и утицаји културног комплекса Вербичоара,⁶³ са којим ватинска култура долази у додир на територији Олтеније и Подунавља. Заједнички су им начин моделовања хоризонталних дршке, оштра профилација здела као и урезана орнаментика на урнама са некрополе Магура. Остала утилитарна ке-

рамика, са новооткривених насеља поседује идентичне облике али и потпуни недостатак урезане орнаментике карактеристичне за Вербичоару.

Расправи о утицају ова два културна комплекса на материјалну културу насеља из периода средње бронзане доба на територији Црног Тимока, треба на самом крају додати и утицај парафинске културе (хоризонталне масивне дршке), на урнама из некрополе, и у нешто мањем броју, на керамици из насеља (Табла XI). Парафинска културна група, судећи по керамичком материјалу са насеља и некрополе у

⁶¹ Tasić 1984, 88.

⁶² Garašanin 1998, 13; Guma 1997, 117.

⁶³ Crăciunescu 2004, Pl. XI, XLVIII, LI, LVIII 1–3.

околини Бора, показује извесно стилско-типолошко јединство.

Спој ове три хронолошки блиске културе, са препознатљивим облицима украшавања (вотивне плочице са некрополе Магура), донекле и даје за право Д. Срејовићу да ову манифестацију назове *џамзиградска култура*.⁶⁴ Међутим, дистрибуција ових локалитета заузима веома малу територију простирања и то само у околини Бањске Стене и Ромулијане,

што би било довољно за дефинисање само једне локалне појаве.⁶⁵

На ово питање моћи ће прецизније да се одговори након истраживања њених географских карактеристика и привредно-економских односа, будући да се налази на размеђи интеррегионалних утицаја три велика културна комплекса, ватинског и параћинског на северозападу,⁶⁶ и Вербичоаре на истоку⁶⁷ (Карта II).

⁶⁴ Срејовић, Лазич 1997, 241.

⁶⁵ Капуран 2008, 246; Radovanović 1997, 539.

⁶⁶ Гарашанин 1973, 298.

⁶⁷ Vergiu 1961.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Berciu 1961** – D. Berciu, Die Verbicioara-kultur, vorbericht über eine neue, in: Rumänien Entedecte Bronzezeitliche kultur, *Dacia* VI, Bucuresti 1961, 123–161.
- Богдановић 2001** – И. Богдановић, Метални предмети бронзаног доба у збирци Народног музеја у Крушевцу, у: Н. Тасић и Е. Радуловић (ур.) *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, Крушевац–Београд 2001, 173–186.
- Богдановић 1986** – М. Богдановић, *Љуљази насеље проишвајинске и вајинске културе*. Крагујевац 1986.
- Boroneanț 1976** – V. Boroneanț, Descoperiri apartinând Culturii Verbicioara din regiunea Porților de Fier. *Drobeta* II, Drobeta–Turnu Severin 1976, 14–29.
- Boroneanț, Miu 1998** – V. Boroneanț, S. Miu, Bronze Age in the Iron Gates Region, in: *Die Kultruen der Bronzezeit in dem gebiet des Eisernen Tores*, M. Garašanin, P. Roman, N. Tasić (ed.), Bucarest 1998, 105–114.
- Vasić 2003** – R. Vasić, *Die Nadeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIII, Band 11, Stuttgart 1998.
- Гарашанин 1973** – М. Гарашанин, *Праисторија на тлу Србије*, Београд 1973.
- Garašanin 1983** – М. Garašanin, Paraćinska grupa, у: А. Benac (ур.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja* IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983, 727–735.
- Garašanin 1983a** – М. Garašanin, Vatinska grupa, у: А. Benac (ур.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja* IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983, 504–519.
- Гарашанин 1988** – М. Гарашанин, Настанак и порекло Илира, у: М. Гарашанин (ур.) *Илири и Албанци*, Београд 1988, 9–144.
- Garašanin 1998** – М. Garašanin, Zu den Problemen der Bronzezeit im Becken der Unteren Donau und auf dem Balkan, in: M. Garašanin, P. Roman, N. Tasić (ed.) *Die Kultruen der Bronzezeit in dem gebiet des Eisernen Tores*, Bucarest 1998, 9–16.
- Guma 1997** – М. Guma, *Epoca bronzului in Banat*, Timișoara 1997.
- Janković, Bugarski, Janjić 1987–1990** – I. Janković, P. Bugarski, S. Janjić, Bakarne šljake kao dokaz topljenja i livenja bakra u periodu kasnog bronzanog doba u okolini Bora, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5–6, Bor 1987–1990, 13–20.
- Jacob-Freisen 1967** – G. Jacob-Freisen, *Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Skandinaviens*, Hindsheim 1967.
- Jovanović 1997** – В. Jovanović, Funerary Rites and Tomb Constructions in Necropolises of the Paraćin and Donja Brnjica Cultures, in: E. Petrovna (ed.) *Macedonia and the neighbouring Regions from 3rd to 1st Milenium B.C.*, Struga 1997, 67–72.
- Jovanović, Janković 1987–1990** – В. Jovanović, I. Janković, Nekropola paraćinske grupe u Trnjanima kod Brestovačke banje, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5–6, Bor 1987–1990, 1–12.
- Капуран 2008** – А. Капуран, Прилог праисторијској стратиграфији Феликс Ромулијане у светлу нових налаза. *ГСАД* 24, Београд 2008, 245–264.
- Капуран, Шкундрић 2009** – А. Капуран, Ј. Шкундрић, Резултати систематског рекогносцирања локалитета Ромулијана 2008/9 године, *Саопштења* ХЛI, Београд 2009, 245–263.
- Лазих 1998** – М. Лазих, Гамзиградска култура – последње откриће Драгослава Срејовића, у: Н. Тасић (ур.) *Раг Драгослава Срејовића на истраживању праисторије централног Балкана*, Крагујевац 1998, 147–158.
- Лазих 1998a** – М. Лазих, Гамзиградска култура, ново археолошко откриће у Тимочкој крајини, *Развишак* 200, година ХХХVIII, Зајечар 1998, 108–117.
- Лазих 2001** – М. Лазих, Етно-културна припадност и хронологија налазишта из бронзаног доба у Јужном Поморављу и Понишављу, у: Н. Тасић, Е. Радуловић (ед.) *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, Крушевац–Београд 2001, 187–196.
- Лазих 2004** – М. Лазих, Бор и околина у бронзаном доба, у: М. Лазих (ур.) *Бор и околина у праисторији антици и средњем веку*, Бор–Београд 2004, 101–126.
- Лазих, Сладић, Пековић 2002** – М. Лазих, М. Сладић, М. Пековић, Резултати археолошког рекогносцирања територије обухваћене просторним планом археолошког налазишта Ромулијана–Гамзиград, *Развишак* 207–208, година ХЛII, Зајечар 2002, 64–67.
- Никитовић 2001** – Л. Никитовић, Резултати истраживања праисторијске хумке у Пријевору код Чачка, у: Н. Тасић, Е. Радуловић (ед.) *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, Крушевац–Београд 2001, 205–212.
- Никитовић, Стојић, Васић 2002** – Л. Никитовић, М. Стојић, Р. Васић, *Мојсиње некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба*, Чачак 2002.
- Nica 1996** – М. Nica, Date Noi cu Priviere le geneza și evoluția culturii Verbicioara, *Drobeta* VII, Drobeta–Turnu Severin 1996, 18–34.

Пековић, Јевтић 2006 – М. Пековић, М. Јевтић, Сондажна археолошка истраживања налазишта Кадидјски крст код Књажевца, *Гласник САД* 22, Београд 2006, 111–122.

Pădureanu 1992 – E. Pădureanu, Noi aşezari din epoca bronzului în judeţul Arad, *Acta Musei Napocensis* XXIV–XXV, Cluj–Napoca 1992, 507–528.

Petrescu 1995 – S. Petrescu, Aşezarea din epoca bronzului de la Ciuta, *Acta Musei Napocensis* 32, Cluj–Napoca 1995, 589–617.

Radovanović 1997 – I. Radovanović, у: D. Srejović (ur.) *Arheološki leksikon*, Београд 1997, 539.

Roman 1998 – P. Roman, Aufzeichnungen aus den Grabungsheften zu den Forschungen in den bronzzeitlichen Ansendungen von Ostrovul Corbului und Ostrovul Moldova Veche, in: M. Garašanin, P. Roman, N. Tasić (ed.) *Die Kultruen der Bronzezeit in dem gebiet des Eisernen Tores*, Bucarest 1998, 17–32.

Сладић, Ружић 2001 – М. Сладић, М. Ружић, Милетов бунар – ново насеље гамзиградске културе, *Гласник САД* 17, Београд 2001, 153–160.

Срејовић 1981 – Д. Срејовић, Културе бакарног и раног бронзаног доба, у: *Историја српског народа*, Београд 1981, 31–43.

Срејовић, Лазић 1997 – Д. Срејовић, М. Лазић, Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочкој крајини, у: М. Лазић (ур.) *Археологија источне Србије*, Београд, 1997, 225–244.

Стојић 1992 – М. Стојић, Налазишта ватинске културне групе у средњем Поморављу, *Зборник Народни музеја IV/1* археологија, Београд 1992, 213–224.

Stojić 1998 – M. Stojić, Leieux de trouvaille de la céramique de type Vatin en Serbie au sud de la Save et du Danube, in: M. Garašanin, P. Roman, N. Tasić (ed.) *Die Kultruen der Bronzezeit in dem gebiet des Eisernen Tores*, Bucarest 1998, 81–104.

Стојић, Чађеновић 2006 – М. Стојић, Г. Чађеновић, Крушевац, *Културна историографија праисторијских локалитета у зони састава Јужне Мораве и Западне Мораве*, Београд–Крушевац 2006.

Стојић, Јоцић 2006 – М. Стојић, М. Јоцић, Ниш, *Културна историографија праисторијских локалитета у нишкој регији*, Београд–Ниш 2006.

Tasić 1974 – N. Tasić, Bronzono doba, у: B. Brukner (ur.) *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974, 185–257.

Tasić 1998 – N. Tasić, Die Entwicklung der Bronzezeit im Raum des Eisernen Tores, in: M. Garašanin, P. Roman, N. Tasić (ed.) *Die Kultruen der Bronzezeit in dem gebiet des Eisernen Tores*, Bucarest 1998, 33–46.

Tasić 1984 – N. Tasić, Die Verbicioara-Kultur, in: N. Tasić(ed.) *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Београд 1984, 83–92.

Tasić 1984a – N. Tasić, Die Vatin-Kultur, in: N. Tasić (ed.) *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Београд 1984, 59–82.

Тасић 1991 – Н. Тасић, Значај Парафин културе у развоју бронзаног доба и старијег гвозденог доба централне и јужне Србије, *Старинар* XL–XLI 1989–1990. Београд 1991, 121–126.

Тасић 2001 – Н. Тасић, Праисторијске културе и налазишта на подручју Крушевца, у: Н. Тасић, Е. Радуловић (ур.) *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, Крушевац–Београд 2001, 7–19.

Carvuc 1997 – V. Carvuc, The Final Stage of the Early Bronze Age in South-Eastern of Transilvania (in the light of new excavation at Zoltan), *Thraco-Dacica* XVIII 1–2, Bucureşti 1997, 97–134.

Ciugudean 1991 – H. Ciugudean, Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoiţa, jud. Alba, *Praehistorische Zeitschrift* 66, Band Heft 1, Berlin–New York 1991, 79–118.

Crăciunescu 1996 – G. Crăciunescu, Cultura Verbicioara in Judeţul Menedinţi, *Drobeta VII*, Drobeta–Turnu Severin 1996, 35–48.

Crăciunescu 2004 – G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Craiova 2004.

Summary: ALEKSANDAR KAPURAN, Institute of Archaeology, Belgrade

ON THE INFLUENCE OF VATIN AND VERBICIOARA CULTURES IN THE FINDS OF THE GAMZIGRAD CULTURAL GROUP

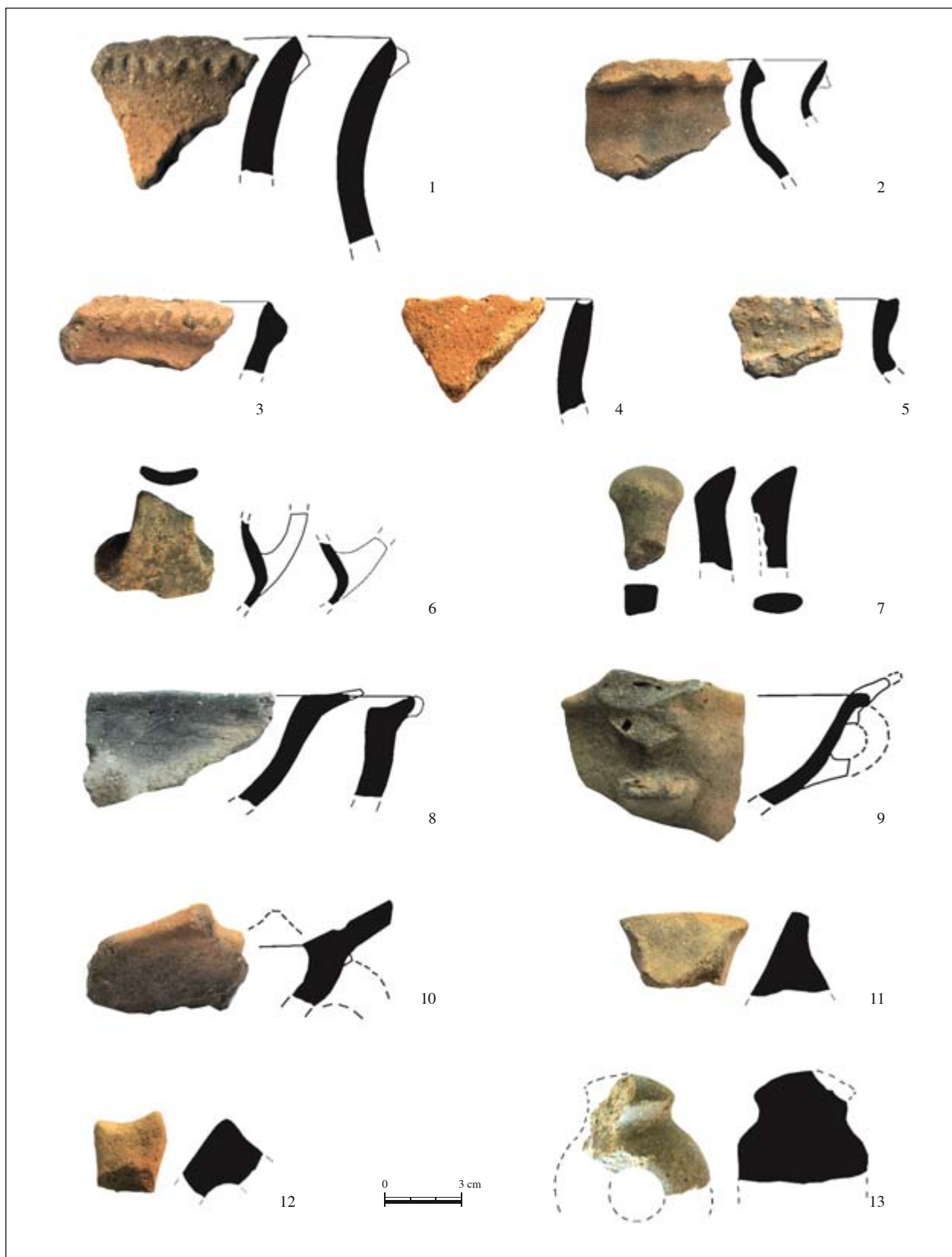
Key words. – Eastern Serbia, Timok, Middle Bronze Age, Vatin, Verbicioara, Gamzigrad Culture, Paraćin Culture.

The Timočka Krajina region has not been sufficiently investigated archaeologically, which coupled with the fact that a very small number of metal finds and remains have been discovered, makes the reconstruction of the start and end of the Bronze Age that much more difficult. Identification work in the area around Romuliana on two occasions in 2001 and 2008 led to the discovery of another 10 predominantly multi-layered sites dating back to the Bronze Age, of which 7 are highland settlements while 3 are lowland settlements located in the immediate vicinity of the Timok river or its tributaries.

The discovered sites 1. Varsari, 2. Đokin Vis, 3. Kravarnik, 4. Mustafa, 5. Nikolov Savat, 6. Njiva Zore Brzanović, 7. Petronj, 8. Potes–Petronj, 9. Strenjak and 10. Zvezdan; bare the characteristics of the material culture of the »Gamzigrad group« of the Middle Iron Age. Besides known ceramic forms and characteristic ornamentation of this culture, there is a visibly strong influence of the Vatin (Crvenka–Cornestji) and Verbicioara elements to a

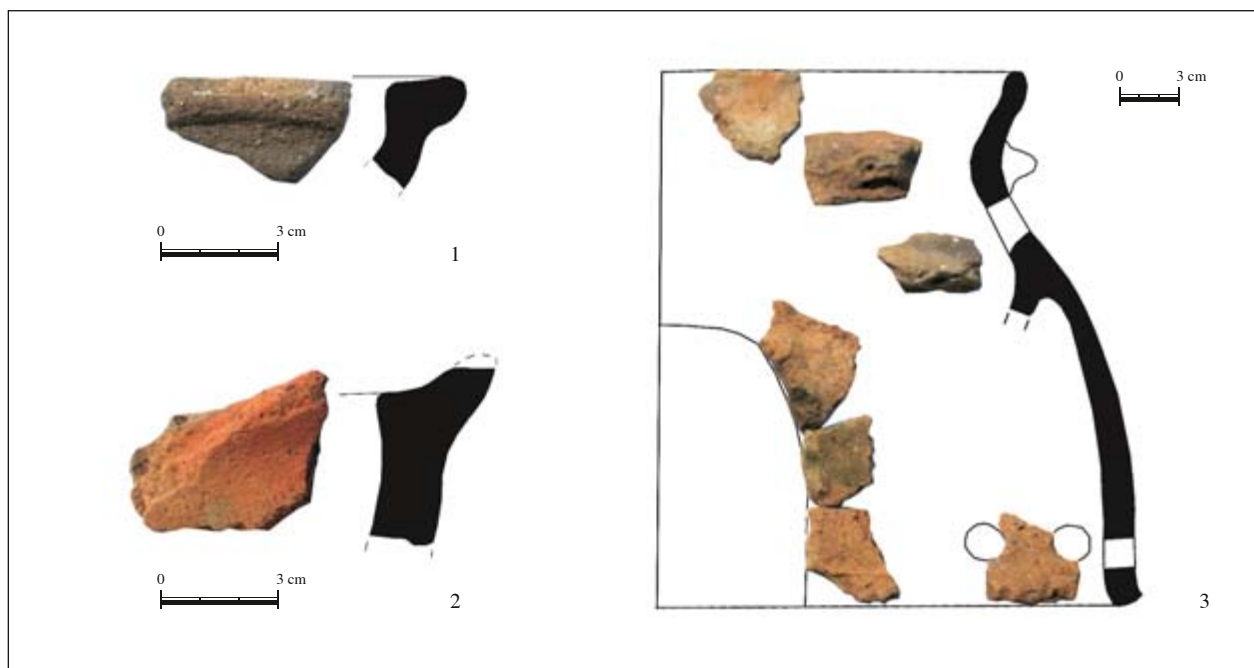
greater extent, and Paraćin cultural elements to a lesser extent. Given that this material was collected during identification work, we are now aware of the stratigraphic relations between these elements, and have devoted more attention to common characteristics and interconnections from which certain conclusions can be drawn.

Based on the finds from archaeological sites that have been excavated it can be concluded that the distribution of sites with Gamzigrad cultural characteristics is limited to a very small area, i.e. only to the vicinity of the Crni Timok river. Nearly at all sites, both highland and lowland, Vatin and Verbicioara elements are strongly visible on the ceramic materials. The geographic position of the Crni Timok, which is located in the area where the Paraćin, Vatin and Verbichoar cultures connected and overlapped, could contribute to shedding light on the origin and characteristics of this phenomenon of the Middle Bronze Age in Eastern Serbia.

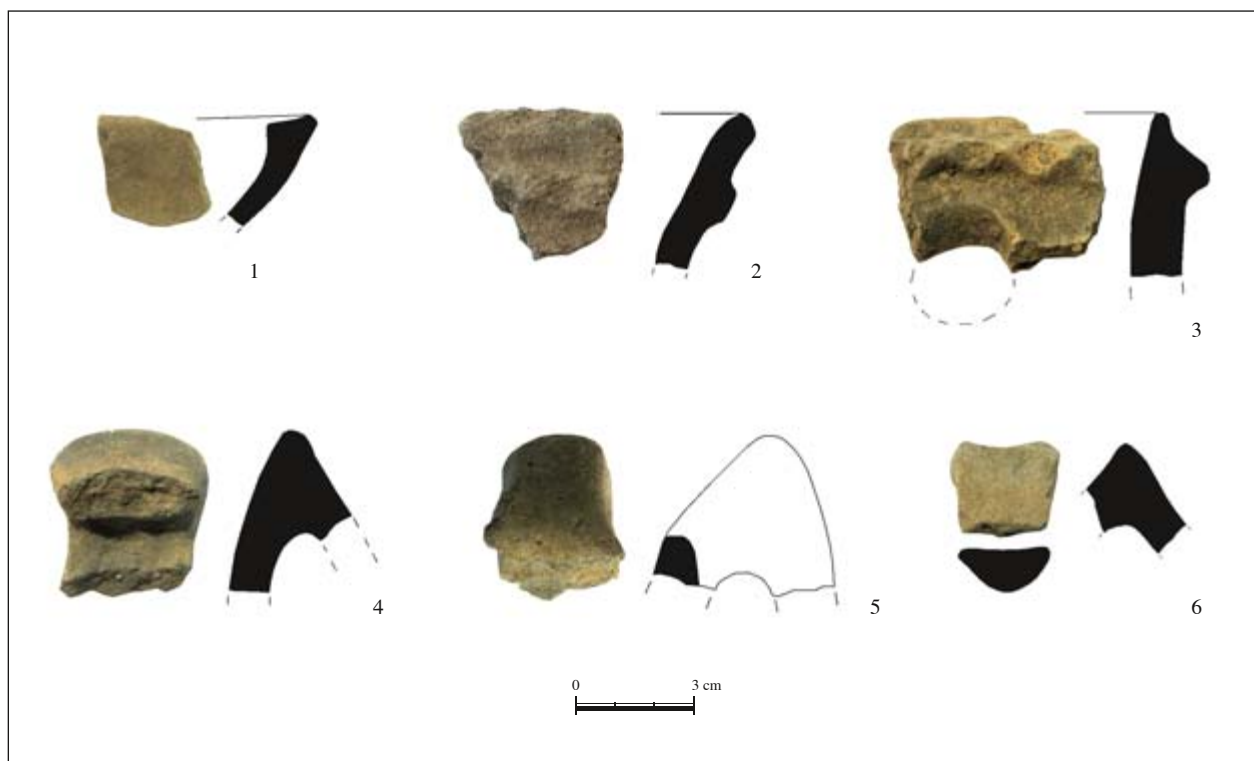
Табла I – Варзари

Plate I – Varzari

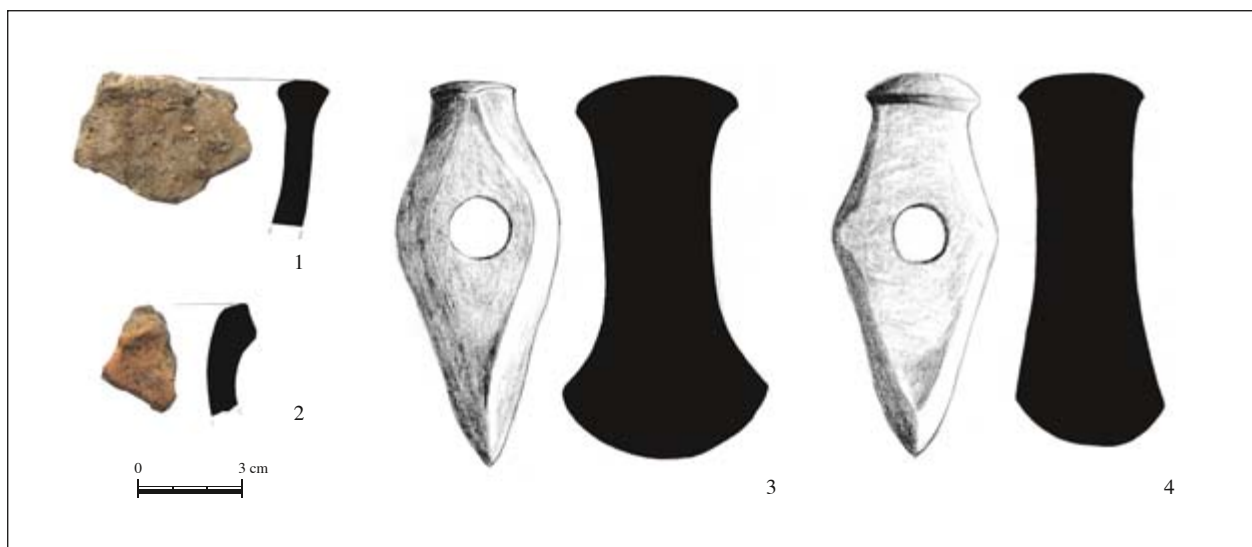
Табла II – Ђокин Вис

Plate II – Đokin Vis

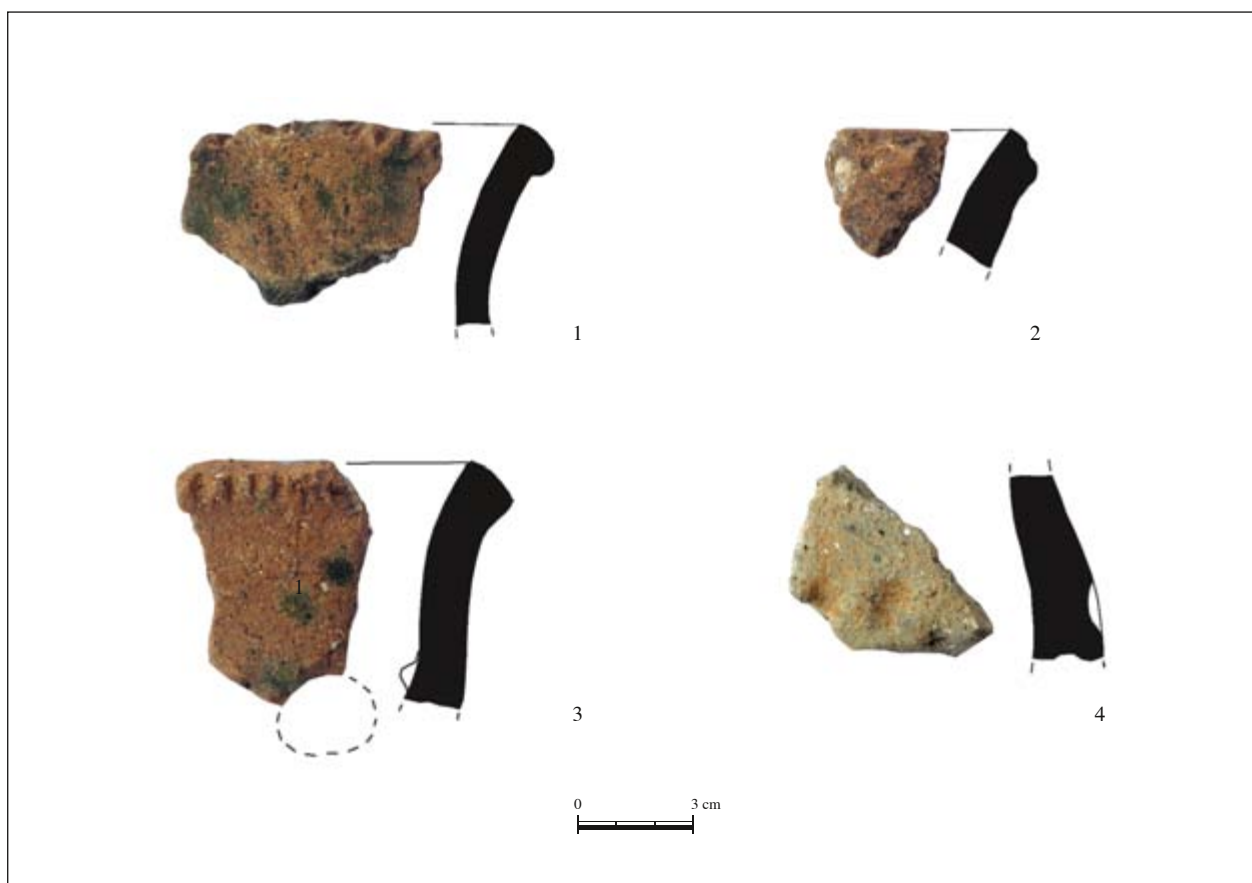
Табла III – Краварник

Plate III – Kravarnik

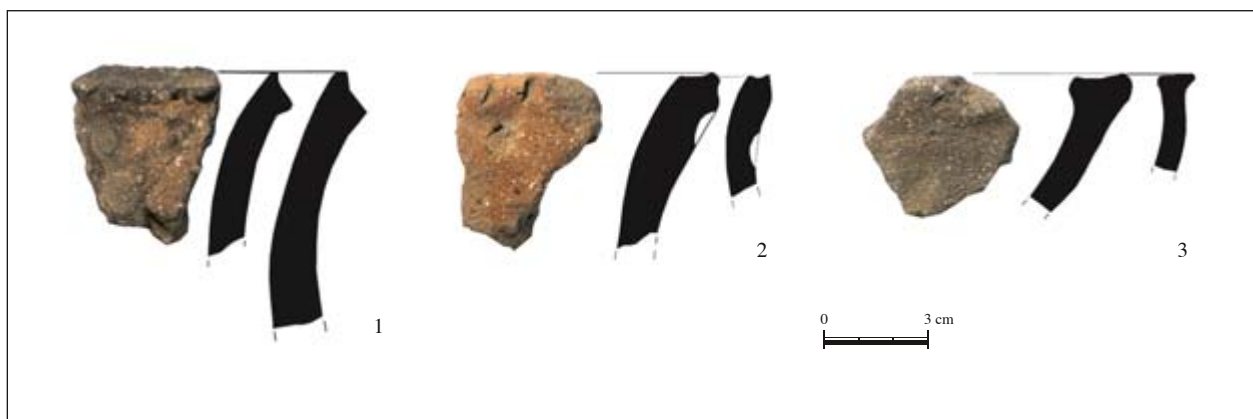
Табла IV – Мустафа

Plate IV – Mustafa

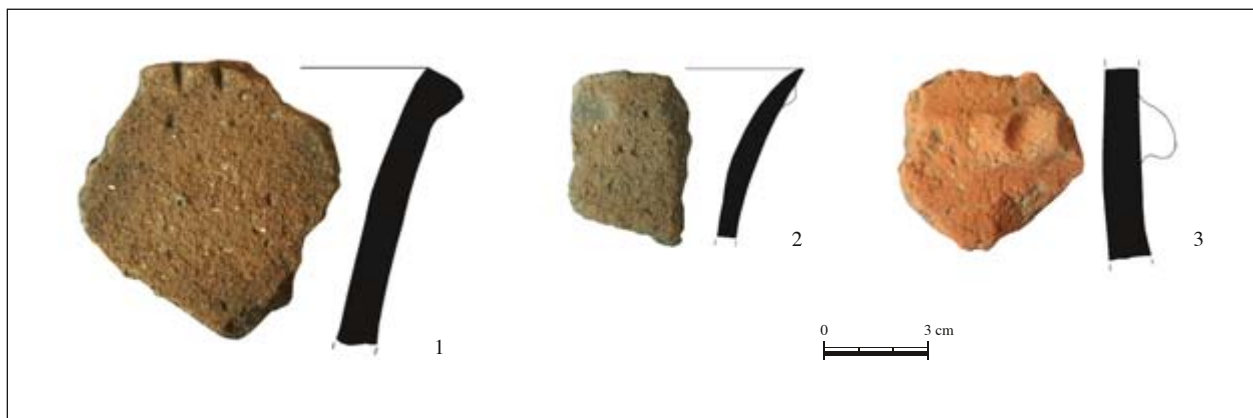

Табла V – Николов Савати

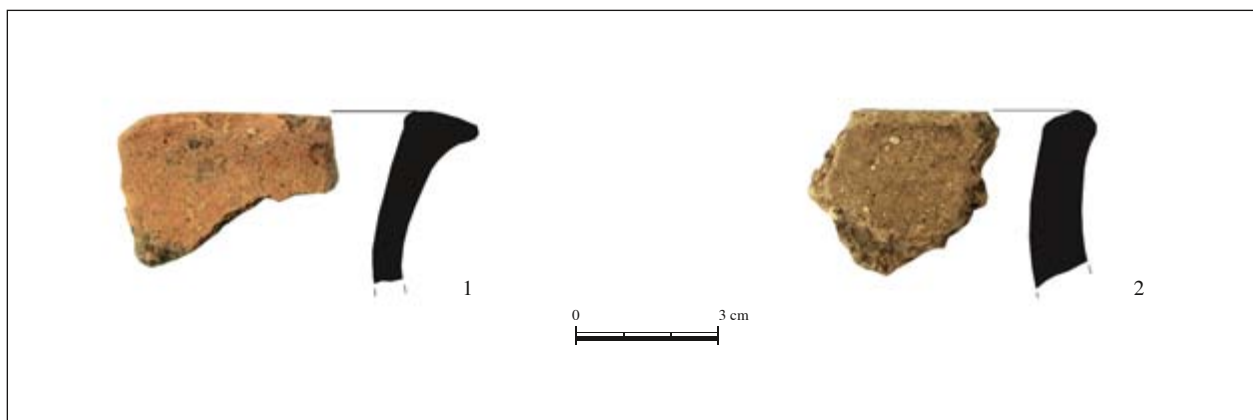
Plate V – Nikolov Savat

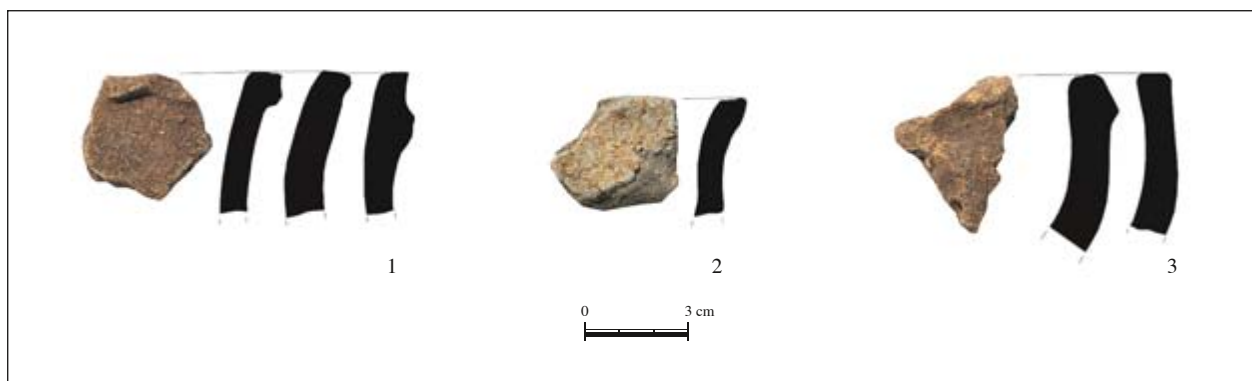
Табла VI – Њива Зоре Брзановић
Plate VI – Zora Brzanović Field

Табла VII – Пешироњ
Plate VII – Petronj

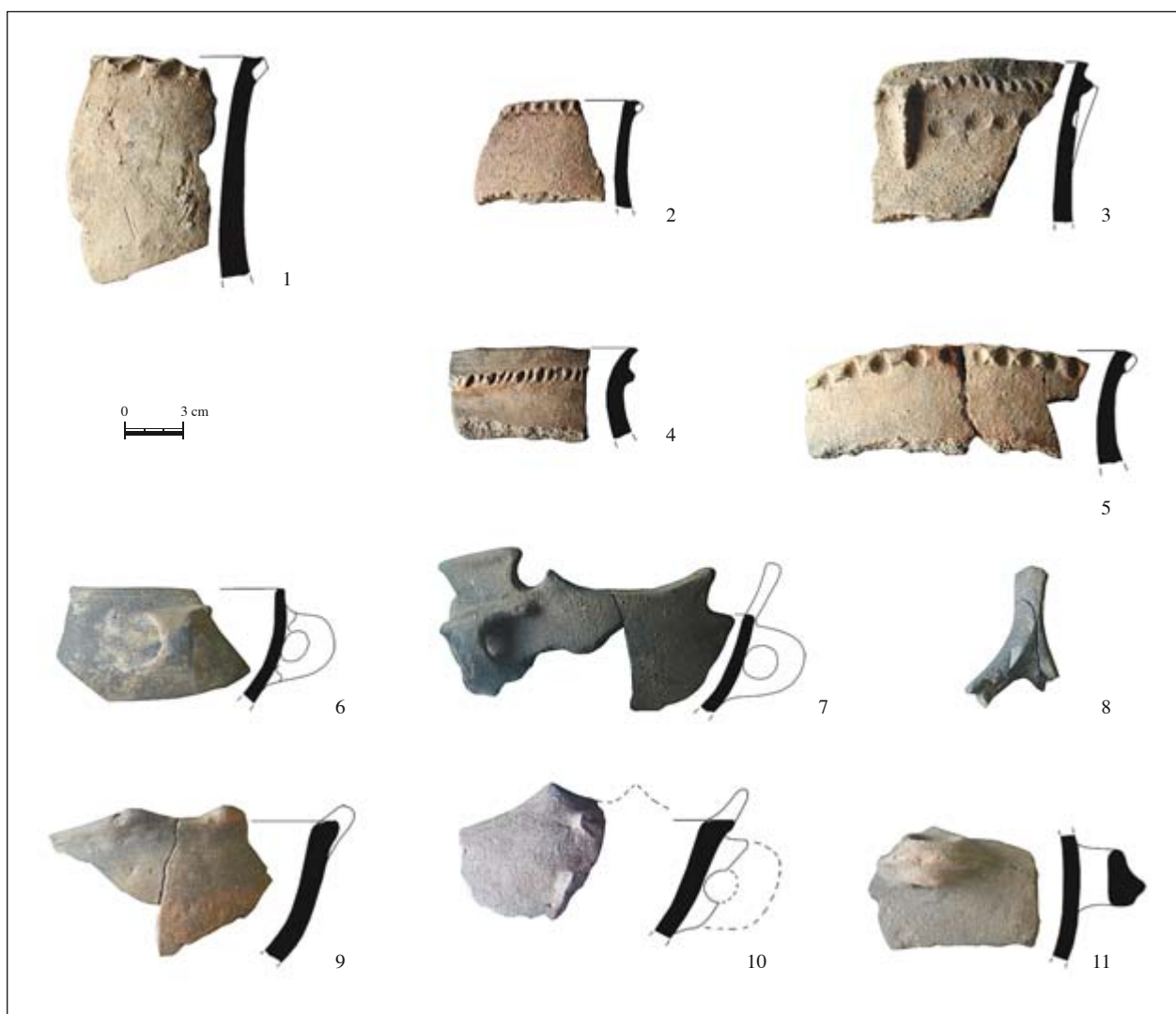

Табла VIII – Пошес-Пешироњ
Plate VIII – Potes-Petronj

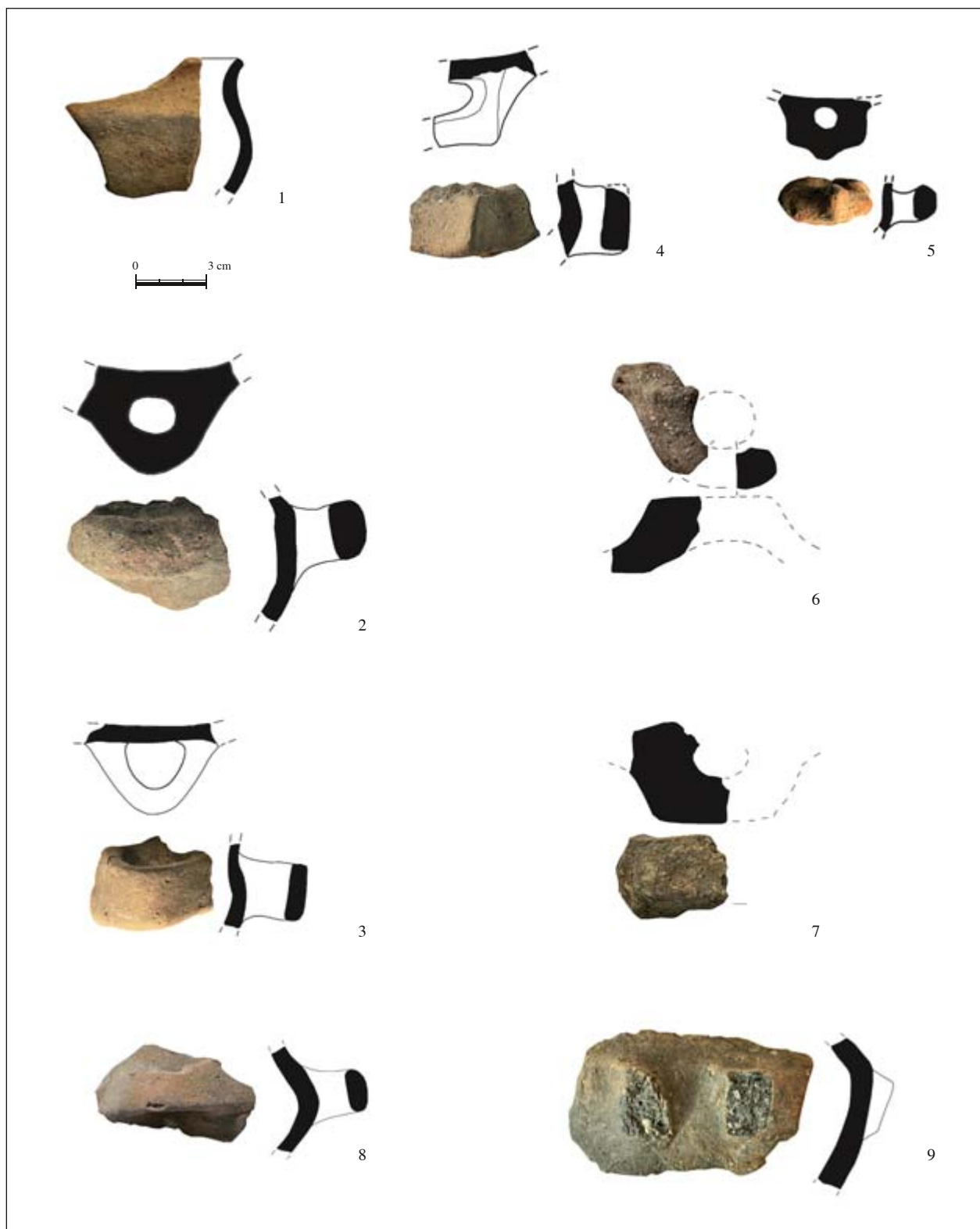
Табла IX – Сирењак–Ђокин Вис

Plate IX – Strenjak–Đokin Vis

Табла X – Звездан

Plate X – Zvezdan

Табла XI – Налази параћинаске групе: 1–5. Варзари; 6. Ђокин Вис; 7. Краварник;
8. Њива Зоре Брзановић; 9. Петроњ

Plate XI – Paracín Group ceramics finds: 1–5. Varzari; 6. Đokin Vis; 7. Kravarnik;
8. Zora Brzanović Field; 9. Petronj